

Małgorzata Korytkowska

Uniwersytet Łódzki
Łódź

Odmianki znaczeniowe czasowników w opisie semantyczno-syntaktycznym i w praktyce leksykograficznej (na przykładzie języka bułgarskiego)

1. Opis czasowników oparty na modelu składni semantycznej (predykato-wo-argumentowej – dalej: P-A) nasuwa problem interpretacji struktur zdaniowych tworzonych przez dany leksem czasownikowy¹. Taka interpretacja nie może abstrahować od sprecyzowania charakterystyki semantycznej tej jednostki. Cechy semantyczne mogą być uwidocznione w parafrazy o charakterze analitycznym; w przypadku bardzo złożonych semantycznie leksemów ujawniają się w ten sposób treści, które są wbudowane w rdzeń, np. *у е тѣнѣк – х изтѣнява у* (= *х прави, че у става тѣнѣк*). Tak więc można powiedzieć, że w teoretycznie zakładanym procesie powstawania leksemu o określonej funkcji dochodzi w takich wypadkach do skondensowania treści, do wbudowania ich w strukturę rdzenia czasownika. Zjawiska takie potwierdzają fakty konfrontatywne. Niejednokrotnie jednostce leksykalnej w języku A odpowiada brak synonimiczne-

¹ Obecnie prowadzone są prace nad opisem podstawowych struktur zdaniowych języka polskiego, białoruskiego i bułgarskiego (por. Кіклевіч, Карыткоўская, Важнік, Рамза 2006; Karolak 1984; Korytkowska 1992).

go leksemu w języku B, a treść zdania w języku A jest wyrażana właśnie przez strukturę bardziej rozczłonkowaną. Wówczas na przykład ujawnia się struktura kauzatywna czasownika, w której wykładnik kauzacji jest członem obligatoryjnym, powierzchniowo wyrażonym, por. np. pol. *umożliwić* (*Umożliwia to, że Piotr wyjedzie.*) – bułg. *правя възможно* (np. *Правя възможно това, че Петър ще замине.*); bułg. *обезземлявам* – pol. *pozbawić ziemi* itp. **Kondensacja** treści w rdzeniu czasownika znajduje najczęściej wyraz w cechach struktury predykatowo-argumentowej (w zacytowanym przykładzie czasowniki różnią się liczbą otwieranych pozycji argumentowych), a także w cechach składniowych tworzonych zdań. Z zarysowanych wyżej założeń modelu opisu wynika, że analiza musi się zaczynać od poziomu predykatów (z subkategoryzacją na predykaty I i II rzędu, a następnie z podziałem zgodnie z liczbą i charakterem pozycji argumentowych), przez wykładniki leksykalne (czasowniki i predykatory verbo-nominalne), kończy się zaś na opisie powierzchniowych struktur zdaniowych, które są dopuszczalne przez daną jednostkę w określonym znaczeniu.

1.1. Analiza zbioru struktur zdaniowych, z uwzględnieniem ich cech semantycznych i składniowych, również nasuwa wiele problemów interpretacyjnych. Struktura argumentowa może być **bowiem w różnym stopniu realizowana** w zdaniach. Pewne pozycje nie mogą więc być zrealizowane, co wiąże się (poza uwarunkowaniami kontekstowymi) z interpretacją niewyrażonych treści jako treści nieokreślonych (także ogólnych), por. *чета: P(x, y) – Петър чете книга.* vs *Петър чете.* (= *Петър чете нещо.*). W rezultacie procesów kondensacji (kompresji) pewne pozycje argumentowe (dotyczy to głównie argumentów propozycyjalnych, a więc argumentów przy predykatach II rzędu) mogą być realizowane w strukturze formalnej zdania jedynie przez jedną z pozycji argumentowych, które argument propozycyjalny otwiera, por. np. *Разказах му за това, че как децата прекараха ваканцията.* – *Разказах му за децата (нещо)* (por. też Korytkowska, Małdziewa 2002; Korytkowska, Kiklewicz 2009). Istnieje również **możliwość różnego pod względem formalnym wyrażania argumentu**. Jako klasyczny przykład mogą tu służyć frazy nominalne, które stanowią efekt przekształceń nominalizacyjnych argumentu propozycyjalnego (por. Korytkowska, Małdziewa 2002).

1.2. Cechy modelu P-A wiążą się z koniecznością rozbicia danego leksemu czasownika na jednostki różniące się funkcją (a więc na odrębne jednostki znaczeniowe – oczywiście, jeśli zdania dopuszczane przez dany leksem nie mogą być opisane w ramach jednego wzorca). Tak wyodrębnione jednostki stanowią podstawę dalszej analizy, ale sama procedura wyodrębniania odmianek leksemu wymaga sprecyzowania kryteriów.

1.2.1. Jak wskazano wyżej, pierwszym kryterium jest brak możliwości opisu w ramach jednej struktury predykatowo-argumentowej, czyli konieczność wyodrębnienia zbiorów zdań spełnianych przez jednostki o różnej liczbie / rodzaju argumentów. Tak więc na przykład czasownik *овехтявам* spełnia dwa wzorce P-A – P(x) (jednostka niekauzatywna) i P(x, y) (jednostka kauzatywna) – odpowiednio będzie też opisywany w dwóch hasłach: *овехтявам*¹ (V¹) i *овехтявам*² (V²), por. np.: *Дрехите му вече са овехтели. vs Много бързо си овехтил новите обуца.*

1.2.2. Istnieją wypadki, kiedy nasuwa się konieczność odrębnego sformułowania reguł tworzenia pewnych struktur zdaniowych, związana z ograniczeniami semantycznymi nakładanymi na argument. To zjawisko ilustruje przykład czasownika *викам*. Czasownik ten, o charakterystyce P(x, y, p) (*Той ни вика, да не бързаме така.*), dopuszcza struktury typu *Той ни вика в къщи*. Ograniczenie dotyczy tu zbioru czasowników realizujących argument p do czasowników ruchu. Jednak zdanie typu *Той ни вика в къщи*. nadal dopuszcza interpretację przez strukturę podstawową (ze zdaniem intensjonalnym jako realizacją p: *Той ни вика да дойдем вкъщи*). W takich wypadkach możliwe jest wyodrębnienie jednostek w ramach wzorca podstawowego: 1. *викам*, 2. *викам*. Wyróżnienie odmianek może się też wiązać z bardziej subtelnymi różnicami w dopuszczalności kontekstów (inwentarz tych kontekstów powinien być ustalony i skorelowany z zakresem badania), na przykład mogą się pojawiać różnice w przejawianiu się wykładników kategorii *możliwości / konieczności*. Tak np. na tej podstawie można wyróżnić 1. *виждам* – odnoszące się do aktualnych wrażeń, por. *В момента Ана вижда, че Иво влиза в стаята.* oraz 2. *виждам*, które dopuszcza zdania typu: *Ана вижда възможността от изпращането на самолета.*

1.2.3. Problemy związane z opisem jednostek wskazane w 1.2.2. trzeba odróżnić od tych, które nasuwają liczne i zróżnicowane formalnie typy struktur zdaniowych, dopuszczalne dla danych czasowników, których tworzenie nie jest związane z ograniczeniami semantycznymi dla argumentu propozycjonalnego (jak w typie *викам*), a wynika z procesów przekształceń formalnych, por. np. *насърчавам* – P(x, y, p): *Петър насърчава Йордан (в това) да пише книга. – Петър насърчава Йордан за книгата.*

1.2.4. Poniższe przykłady ilustrują opis jednostek na podstawie wyżej zarysowanych założeń². Ukazują one odniesienie się do opisu zawężania znaczenia w odmianie czasownika *виждам* i do opisu jednostek różniących się strukturą

² Przedstawione założenia umożliwiają oczywiście różną konwencję zapisu i różny stopień uszczegółowienia analizy.

predykatowo-argumentową na przykładzie czasowników *овехтявам* oraz *позволявам* (por. też Korytkowska 1992; Korytkowska, Małdżiewa 2002). Analiza ukazuje zjawiska na kilku poziomach: struktury semantycznej (wzorca semantycznego, który określa cechy struktury argumentowej, dalej: WSem), podstawowej (pełnej) realizacji powierzchniowej argumentów (dalej: RP), zapisu wzorca podstawowej struktury zdaniowej (dalej: WSynt) i wykazu innych typów powierzchniowych wykładników pozycji argumentowych niż te, które ukazane są we wzorcu podstawowym (INN). Na przykład argument propozycjonalny p może być realizowany przez frazę – efekt nominalizacji zdania (NP_{NOM}) lub tylko przez jeden z argumentów z (NP_p). Opis mogą uzupełniać uwagi.

ВИКАМ

1. ВИКАМ

WSem: $P(x, y, p)$

RP:

$P \rightarrow V$

$x \rightarrow NP_k$

$y \rightarrow na_1 \wedge NP$

$p \rightarrow (за\ това), че^S' / "S' " / за\ това\ Q^S"$

WSynt: $NP_k + V + (na_1 \wedge NP) + (че / да \wedge S' / "S' ") + ([за\ това, че^S' / за\ това\ Q^S])$

INN: $p \rightarrow за \wedge NP_{NOM} / за \wedge NP_p$

Por.: Той ни вика, че рейсът идва / че рейсът е заминал. Мария им вика: „Не мога да дойда!” Той му викаше за мама / за катастрофата. Той ни вика, че трябва да се върнем. Той ни вика да се върнем.

2. ВИКАМ

WSem: $P(x, y, p)$

RP:

$P \rightarrow V$

$x \rightarrow NP_k$

$y \rightarrow na \wedge NP$

$p \rightarrow S'_{\partial a} / "S'_{[Ness]}"$

WSynt: $NP_k + V + na \wedge NP_{-k} + (S'_{\partial a} / "S'_{[Ness]}")$

INN: S' może być zredukowane do y oraz frazy lokatywnej (częste).

Uwaga: Pozycja p ograniczona do czasowników ruchu, a określenie predykatywne z p obligatoryjnie zawiera wykładnik konieczności (Ness). Fraza $на \wedge NP$ i fraza podmiotowa z p są denotacyjnie tożsame.

Por. *Иван вика Петър да дойде вкъщи. Иван вика Петър вкъщи. Иван ме вика.* (= *Иван ме вика да дойда при него. – Иван ме вика при себе си.*)

ОВЕХТЯВАМ¹

WSem: $P(x)$

RP:

$P \rightarrow V$

$x \rightarrow NP_k$

WSynt: $NP_k + V$

Por.: *Дрехите му вече са овехтели.*

ОВЕХТЯВАМ²

WSem: $P(x, y)$

RP:

$P \rightarrow V$

$x \rightarrow NP_k$

$y \rightarrow NP_{-k}$

WSynt: $NP_k + V + NP_{-k}$

Por.: *Много скоро си овехтил новите обуца.*

ПОЗВОЛЯВАМ¹

WSem: $P(x, y, p)$

RP:

$P \rightarrow V$

$x \rightarrow NP_k$

$y \rightarrow на \wedge NP$

$p \rightarrow (това) да \wedge S'$

WSynt: $NP_k + V + на \wedge NP + (това) да \wedge S'$

Uwaga: Obligatoryjna koreferencja NP_k i frazy podmiotowej z S' .

Por. *Стоян позволява на дъщеря си да отиде на кино / да се срещне с приятели.*

ПОЗВОЛЯВАМ²WSem: $P(p', x, p'')$

RP:

 $P \rightarrow V$ $p' \rightarrow \text{Това че } \wedge S'$ $x \rightarrow \text{на} \wedge \text{NP}$ $p'' \rightarrow (\text{това}) \text{ да} \wedge S''$ WSynt: $\text{Това че } \wedge S' + (\text{на} \wedge \text{NP}) + (\text{това}) \text{ да} \wedge S''$ INN: $p' \rightarrow \text{NP}_{\text{NOM}}; \text{NP}_{p'}$ Uwaga: Pozycja $\text{на} \wedge \text{NP}$ stanowi wyniesienie argumentu z p'' ³.

Por.: *Това, че председатлят отсъства, позволява да се изказваме свободно. Това, че председателят отсъства, ни позволява да се изказваме свододно. Отсъствието на председателя ни позволява да се изказваме свободно. Пушенето позволява на Стоян да се съсредоточи. Цигарите позволяват на Стоян да се съсредоточи.*

(skróty: NP_k – fraza podmiotowa; NP_{-k} – fraza dopełnieniowa, bezprzymiowa).

2. Przed opisem semantyczno-syntaktycznym opartym na podstawach P-A stają więc zadania podobne do tych, które należą do autorów słowników. W związku z tym wydaje się, że warto skonfrontować ten model z obecną praktyką leksykograficzną na przykładzie współczesnego wielotomowego *Słownika języka bułgarskiego* (Rečnik 1–12).

2.1. Autorzy tego słownika we wstępie precyzują zastosowane rozstrzygnięcia niektórych kwestii dotyczących znaczeń – homonimii, odmianek znaczeniowych, typów definicji znaczeniowych w haśle słownikowym itp. Rozróżniane są homonimy o różnej etymologii i powstałe przez dyferencjację znaczeń w rezultacie „zerwania semantycznej więzi między nimi” (Rečnik 1–12: I, 16), np. **крушка**¹ ‘умалително от *круша*’ i **крушка**² ‘херметически затворен балон, обикновено с крушовидна форма, който излъчва светлина при нажежаване на поставена в него електрическа жичка’. W wypadku homonimii cząstkowej i gramatycznej nie daje się cyfry w gór-

³ O operacjach na argumencie propozycjonalnym (p) – wyniesieniu argumentu z p oraz rozszczepieniu p – por. w świetle materiału polskiego i bułgarskiego Korytkowska, Małdziewa 2002.

nej frakcji, bo formy ukazane po wyrazie hasłowym są rozstrzygające. Autorzy odnoszą się także do problemu opisu odmianek znaczeniowych, podkreślając, że ich słownik po raz pierwszy bardzo szczegółowo przedstawia „системата от значенията, нюансите и употребите на думите” (Rečnik 1–12: I, 28 i n.). „Докато в един речник с по-малък обем значенията могат да се дават, така да се каже, обобщено, като няколко близки значения се обединяват, уедрят в едно значение (особено при думите с по-богата семантична структура), при многозначните думи в *Речника на български език* във всички случаи се дава разгърнато системата от значенията” (Rečnik 1–12: I, 29). Tak np. dla hasła **бия** – w trzytomowym słowniku (RSBK) wyróżniono 6 znaczeń, a w (Rečnik 1–12) – 21 znaczeń. Jak podkreślają autorzy, bardzo obszernie opracowane zostały „отсенките (нюансите) в значенията на думите (отбелязвани със знак //) и т. нар. употреби на думите” (Rečnik 1–12: I, 29).

2.2. Istotne wydają się sformułowania dotyczące zasad, zgodnie z którymi podawane są znaczenia w ramach haseł. Uporządkowane są one według „wewnętrznej hierarchii między nimi oraz biorąc pod uwagę sposób, w jaki dokonała się taka derywacja semantyczna”. I tak, zwykle jako pierwsze podawane jest podstawowe znaczenie (**основното значение**). **За** podstawowe znaczenie przyjmuje się to, które pojawia się w świadomości mówiącego, kiedy jest pytany o znaczenie danego wyrazu, wziętego w izolacji, poza wszelkim kontekstem. Pochodne znaczenia (производните значения) są umieszczane po podstawowym, przy czym neutralne stoją przed potocznymi, po nich następują nacechowane stylistycznie „(простонародните и специалните, остарелите значения)”, znaczenia przenośne (metaforyczne, metonimiczne itp.). Niuanse znaczeniowe definiuje się jako lekko zmienione znaczenie „с някои допълнения, частни подробности, които обаче не го променят по същество” (Rečnik 1–12: I, 30).

2.3. Formułowane przez autorów *Słownika* (Rečnik 1–12) zasady nasuwają pewne zastrzeżenia. Uwagi dotyczące problemów semantycznych oparte są, jak się wydaje, w dużej mierze na intuicji (wskazanej nawet wprost, w odniesieniu do problemu wyodrębniania znaczenia podstawowego – por. wyżej). Nie są więc ujawnione procedury, zgodnie z którymi ustala się poszczególne odmiany znaczenia jednostek.

3. Na podstawie wybranych haseł z (Rečnik 1–12) przybliżone zostały rozstrzygnięcia dotyczące problemów opisu znaczeń / podznaczeń na tle

reguł stosowanych w modelu P-A. Wzięte zostały pod uwagę problemy związane z charakterystyką argumentową czasowników, wyróżnianie odmianek znaczeniowych wynikające z ograniczeń nakładanych na argument oraz problemy hierarchii podznaczeń.

3.1. Liczba i rodzaj miejsc dla argumentów. W (Rečnik 1–12) są na ogół rozróżniane jednostki zróżnicowane pod względem liczby miejsc argumentowych, ale bywają one traktowane albo jako homonimy, albo jako odmianki znaczeniowe. Tak np. czasownik *възпламенявам*¹ obejmuje 3 odmianki, których struktura mieści się w typie P(x), a które różnicują cechy selektywne argumentu x: 1. (z kwalifikatorem *rzadkie*) ‘Започвам да горя с пламък’; 2. (przenośne) ‘Издадам в състояние на силна възбуда, на силно вълнение’; 3. (przenośne) ‘За бузи, устни и под. – зачервявам се, заруменявам’. Czasownik *възпламенявам*² obejmuje trzy podznaczenia, które łączy struktura kauzatywna: 1. ‘Предизвиквам пламването на някакво избухливо или леснозапалимо вещество или на нещо, което съдържа такава вещество’; 2. (przenośne) ‘Предизвиквам у някого силно възбудено душевно състояние и подбуждам към действие; вѐодушевявам’; 3. (przenośne) ‘Предизвиквам да се прояви у някого някакво силно чувство (гняв, омраза и под.)’. Odmiance znaczeniowej należy jednak przypisać już inną strukturę w modelu P-A – P(x, y, p’). Stanowi ona predykat II rzędu w przeciwieństwie do odmianki 2. o charakterystyce P(x, y).

Problemy związane z różnicowaniem jednostek / podznaczeń w świetle cech ich struktury argumentowej w (Rečnik 1–12) można zilustrować też na przykładzie czasownika *отговарям*. W (Rečnik 1–12) wyróżniono trzy jednostki homonimiczne, każda z nich ma po kilka odmian znaczeniowych. W ramach *отговарям*¹ ujęte zostały niuanse związane zasadniczo z aktem komunikacji, przy czym można rozważać, czy zawsze istnieje uzasadnienie dla tak szczegółowych podziałów, por. np.: 1. ‘Давам отговор...’; 2. ‘Говоря, излагам знанията си при изпитване, на изпит’; 3. ‘Пиша някому по повод получено писмо’ itp. Struktura semantyczna tych odmianek spełnia wzorzec P(x, y, q), gdzie x – nadawca informacji, y – adresat, q – informacja. W odmiance 6. uwzględnione jest znaczenie ‘Реагирам на някакво действие, предизвикателство и под. по определен начин; отвърщам’, które jednak reprezentuje już inną strukturę P-A: P(x, p’, p’”), por. np.: ...на обичта трябва да отговорим с обич. i nie ma znaczenia mieszczącego się w polu semantycznym czasowników informacyjnych.

Analogiczne do powyższych rozstrzygnięcia dotyczą *изисквам, изисквам*. W haśle wyróżnione zostały trzy współcześnie żywe odmianki znacze-

niowe, z których dwie związane są z kierowaniem żądania nadawcy do adresata i które charakteryzuje struktura $P(x, y, p)$ – o problemie wyróżnienia odmianek 2. i 3. por. niżej, 3.2. Odmianka 3. reprezentuje całkowicie inną strukturę – $P(p', p'')$, por. przykłady: *Приличието изисква да мълчите! Такав ясен въпрос непобедимо изискваше и ясен отговор*⁴.

3.2. Podznaczenia związane z ograniczeniami w ramach S' w strukturze predykatów II rzędu. Zjawisko realizacji argumentu propozycjonalnego (p) przez jeden z jego argumentów jest dość częste w klasie predykatów II rzędu. Jak już wskazano wyżej (por. 3.), część takich przykładów jest powiązana z zawężaniem zbioru czasowników, które mogą realizować argument p . W takich wypadkach uzasadnione jest wyodrębnienie odmianki i sformułowanie typu ograniczenia. Rozwiązania przyjęte w *Słowniku* (Rečnik 1–12) można zilustrować na podstawie czasowników *искам, изисквам, каня, викам, моля*.

искам 1. ‘Имам желание, нужда, потребност да получа, да се сдобия с нещо’ – por. przykłady typu: *Всички искат вода. Не искам жълти жълтици...* itp. Zdania tego typu o parafrazie x *иска* y *да му даде* z dopuszczają wariant, w którym przejawia się pozycja y – por. *Не искам от него жълтици*. Takiego typu przykładu w haśle brak (por. niżej, 4.). Warto też odnotować, że na miejscu 6. zacytowana jest odmianka niewątpliwie związana z *искам* 1. – ‘Определям сумата, която трябва да ми се заплати за нещо’, por. *...ще ти иска дванайсет лири за тая година*. Zwraca uwagę fakt, że odmianka *искам* o cechach ujętych w 1. pojawia się na pierwszym miejscu. (Co do hierarchii podznaczeń – por. niżej, 3.3.).

W opisie czasownika *каня* na pierwszym miejscu uwzględniono znaczenie 1. ‘Моля, призовавам някого да дойде или да се яви някъде с определена цел’. Por. np. *Веднага пратила Хаджият да каже на учителките, че ги канят на вечеря*. W ramach tego znaczenia wskazuje się też na dopuszczalność zdań podrzędnych ze spójnikiem *да*. Por.: *От своя страна и Спино Андреев... престана да го търси и кани у дома си*. I w tym wypadku w znaczeniu ujęte jest zawężenie zbioru czasowników dopuszczalnych w ramach argumentu propozycjonalnego p w stosunku do ogółu zdań tworzonych przez ten czasownik i ujętych w odmiance 2. ‘предлагам на някого да направи нещо, да вземе участие в нещо’, por. np. *Петър го канеше да си свие цигара от кутуята му. // Той ни кани да ядем* (por. niżej, 3.3.).

⁴ Przy takich cechach odmianki niejasny wydaje się powód ilustrowania tego znaczenia przykładem: *И като цитира Белински, който изисквал признание у поета...* – to należy chyba do 2.

изисквам 1. ‘Изразявам, предявям настоятелно искане в определена форма, по съответен ред да бъде предоставено на мое разположение нещо (рядко някой) или да се извърши нещо по мое желание; издействувам’. Czasownik należy do typu $P(x, p)$. W ramach tej odmianki zacytowane są przykłady, które dopuszczają interpretację x *изисква у да му даде / върне / z*, por. np.: *После го [крътса] изискала от Махзар паша българската община в София*. Jednak obok nich występują przykłady, w których pozycja p jest zrealizowana w postaci zdania niewykazującego analogicznych ograniczeń semantycznych (zgodnie z podanym znaczeniem 1.), por.: *...българите имат право да изискват църковна независимост.; Скайлер (...) изискал от него да отложи обесването на осъдения...* Tak więc w wypadku tego czasownika zastosowano inną strukturę hasła. Trudno też zaakceptować celowość wyodrębnienia odmianki *изисквам* – 2. od *изисквам* – 1., por.: ‘Настоятелно искам, държа да се спазват известни правила, принципи, ред, и пр.’, np.: *... ще изисквам от всеки вас всеки да бъде истински войник*. W modelu P-A ta odmianka ma strukturę $P(x, p)$, którą spełnia część przykładów ujętych pod znaczeniem 1. (różnica ewentualnie może polegać na ograniczeniu aspektualnym – w odmiance 2. zaznaczono tylko aspekt niedokonany).

W przypadku czasownika **викам** odmianka ‘Призовавам устно, писмено или по друг начин някого да дойде, да се яви някъде за нещо; повиквам, извиквам’ znajduje się na 5. miejscu wśród dziewięciu wyróżnionych znaczeń, por. *викам* 5.: np. *Вика вълка да му варди овците (= Вика вълка да дойде за да му варди овците.)*. W tym wypadku możliwość użycia zdania podrzędnego z konstrukcją $да \wedge V$ wskazana jest jako niuans tej odmianki, por. np. *Иди я викай (...) та да ни дойде на гости*.

Hasło **моля** w znaczeniu 1. ‘Изказвам, изразявам молба’ w ogóle nie odnotowuje konstrukcji, w których realizowany jest tylko jeden z argumentów z p , typu *Тя често ме моли за пари / нови книги* itp. (= *Тя често ме моли да ѝ дам пари / нови книги.*). Bogata egzemplifikacja zawiera wyłącznie przykłady zawierające konstrukcje $да \wedge V$ lub NP – efekt nominalizacji, por. np.: *Молехме го да се наведе...* ; *... и молят съда за снижхождение*.

3.3. Problem hierarchii wyodrębnionych znaczeń. Już z omówionych wyżej przykładów wynika problem hierarchii odmianek znaczeniowych w ramach danego hasła. Sformułowane przez autorów zasady w tym zakresie są bardzo ogólne i opierają się na intuicji (por. wyżej, 2.). Na pierwszym miejscu w hasle ma być podawana odmianka znaczeniowa, która nasuwa się mówiącemu jako podstawowa (najczęstsza?). W sprzeczności z tą deklaracją stoi choćby przytoczony wyżej opis czasownika **възпламенявам**¹ – znaczenie 1.

opatrzone jest komentarzem *редко* (rzadkie). Dobrym polem analizy są właśnie te odmianki znaczeniowe, w których występuje zawężone znaczenie ze względu na restrykcje dla *p*. Bardzo często ta właśnie odmianka wysuwana jest na miejsce pierwsze, ale nie jest to bezwzględna reguła. Przykładem może tu być omówione wyżej rozstrzygnięcie dla niuansu znaczeniowego *викам* (por. 3.2.); kolejnym przykładem – opracowanie czasownika *надявам се*. Tu na pierwszym miejscu znajduje się znaczenie ‘Имам надежда, допускам, че нещо ще се случи, ще стане’ – $P(x, p)$. Jest ono zilustrowane przykładami, w których *p* występuje w postaci zdania intensjonalnego, por. ... *той се надяваше, че тия мисли ще го оставят.*; ... *Почти не се надявахме, че ще ги намерим* (por. też niżej, 4.). **Na miejscu drugim podane jest znaczenie:** ‘Разчитам, осланям се, уповавам се на някого или на нещо’, któremu ewentualnie można by przypisać ograniczenie (dodatkowe uściślenie) dotyczące pozycji *p*: *x се надява, че у ще прави p*, което ще помага / ще бъде полезно за *x* (propozycja parafrazy – M. K.). Znaczenie to przejawia się też w obecności członu *на*^{NP} (pozycja *y*). Można więc przyjąć, że zmodyfikowana struktura $P(x, y, p)$ jest wtórna w stosunku do $P(x, p)$ przez wyniesienie pozycji *y* z argumentu *p* i uściślenie (a więc zawężenie znaczeniowe) pozycji *p*. Por. np.: *Петър се надява на майка си*.

3.4. Problem ekonomii w procesie wyodrębniania odznaczeń. Jako wielką zaletę autorzy *Słownika* (Rečnik 1–12) uznają egzemplifikację wszelkich odmianek znaczeniowych danej jednostki leksykalnej, w tym odmianek stylistycznych (por. wyżej, 2.). W związku z tym każde znaczenie jest uściślane za pomocą definicji, które mogą mieć charakter strukturalny (w przypadku powiązań słotwórczych czasownika z innymi elementami słownika) lub charakter definicji opisowych, stanowiących podstawowy typ definicji i ukazujących „основните признаци на назоваваните с думата предмети или явления от действителността” (Rečnik 1–12: I, 34). Kryteria tworzenia definicji nie są we wstępie do tego słownika sformułowane.

Warto jednak zwrócić uwagę na praktykę zastosowaną w tym słowniku, ponieważ rzutuje ona na liczbę wyodrębnianych odmianek znaczeniowych, a w świetle kryteriów modelu P-A ukazuje kolejne pole problemów, które wiążą się z opisem słownikowym. Wobec mnogości wyodrębnianych odmianek powstaje pytanie o ekonomię opisu. Z jednej strony autorzy *Słownika* prezentują użytkownikom bardzo szczegółowe podziały i egzemplifikacje, z drugiej zaś może to prowadzić do nadmiernej segmentacji, nieostrych granic dla wyróżnianych odmianek, a co za tym idzie – stwarzać trudności w korzystaniu z tej publikacji.

3.4.1. Przykładem ekonomii opisu może być np. hasło **възхищавам се, възхитя се**: ‘Изпитвам възхищение, като понякога му давам външен израз, изказвам го’. Zastosowana tu definicja typu słowotwórczego poszerzona jest o passus dotyczący sposobu okazywania emocji. W konsekwencji nie rozbija się opisu na dwie odmianki znaczeniowe, zwłaszcza że w obu wypadkach jednostce można przypisać taką samą charakterystykę semantyczną $P(x, p)$. Por. *Те [писателите] ... обичат хората да говорят за тях и не само да говорят, ами и да се възхищават от тях.; Аз съм в състояние да се възхитя (...) от хубавите наши меланхолични народни песни.*

3.4.2. Niektóre analizowane hasła nasuwają wątpliwości związane z celowością wyodrębnienia odznaczeń. Dla hasła **въобразявам си, въогразя си** wyróżnione zostały dwie odmianki:

1. ‘Мислено си представям нещо’: *Въобразявам си, че пътувам из долината на Инн. ... искам да си въобразя, какво има да види той и какво ще предаде в наследство на другия.*
2. ‘Мисля, предполагам нещо, което се оказва противоположно на очакването ми’: *Колко много се различаваше животът в София от онова, което си въобразяваше! [той] Въобразяваше си, че ще настине, ако се разхожда по-дълго.*

Wydaje się, że brak w tym wypadku przesłanek semantycznych dla rozbudowanej definicji odmianki 2. (por. wyróżnioną część definicji – M. K.), brak też innych niż w przypadku odmianki 1. struktur zdaniowych, które zmuszałyby do wyodrębnienia takiego znaczenia. Wydaje się więc, że celowości przypisywania odrębnego znaczenia czasownika, kiedy wyobrażenie jest sprzeczne z rzeczywistością, chyba nie da się obronić.

Innym przykładem może być czasownik **внимавам**. Wyróżnione zostały trzy współczesne odmianki znaczeniowe tego czasownika. W znaczeniu 1. ‘Насочвам, съсредоточavam съзнанието си върху обект, явление, действие, за да възприема нещо’ jednostka reprezentuje typ $P(x, p)$. Mimo że zawiera w definicji człon *върху обект, явление, действие, за да възприема нещо*, cytowane przykłady nie zawierają pozycji p , która wynika z takiego sformułowania. Tak więc p nie jest w nich realizowane i może mieć interpretację ogólną bądź też wynikającą z kontekstu, np.: *Гороломов си даваше вид, че слуша, усмихваше се. В същност той не внимаваше.; Вчера не ми беше добре... не внимавах и не те чух... Какво искаше да ми кажеш? (= не внимавах, какво говореше).* W ramach tej odmianki wyodrębniony jest także piuans znaczeniowy: ‘Съсредоточavam мислите, зрението, слуха си върху извършваното от мене действие, за да не допусна грешка’. Por. cytowane

przykłady: *Хванала табличката с две ръце, Анка носеше кафето, като внимаваше да не го разлее.; Тъй беше записана, че не внимаваше какво прави.* Lektura całego hasła nasuwa wątpliwości, czy czytelne jest odróżnienie tego niuansu od odmianki 3., por.: **‘Действувам, постъпвам предпазливо, съобразително’**: *Само ти внимавай, Костаке, там да не разбере тато, че отиваме с тая цел – да предумваме хаджия, да го молим! ...* Opis w ramach modelu P-A nie nasuwałby konieczności wyróżniania tych odmianek, brak tu podstaw w postaci różnic cech semantycznych i zjawisk na poziomie struktury zdaniowej, które motywowałyby taki podział.

4. Ważnym problemem są zawarte w haśle przykłady reprezentujące najczęstsze dopuszczalne typy struktur zdaniowych. Analiza haseł wydaje się wskazywać, że tego typu informacje nie zawsze są zadowalające. Prawdopodobnie konsekwentne ich podawanie nie było też głównym celem opisu, ponadto ich uwzględnienie wymaga szczegółowych badań syntaktycznych każdej jednostki leksykalnej, które muszą być oparte na bardzo obszernym materiale (niejednokrotnie uzupełnianym w drodze ankiet). Niemniej jednak warto zwrócić uwagę na ten aspekt opisu, ponieważ jest on szczególnie przydatny dla odbiorców niemających wyczerpującej wiedzy o danym języku.

Tak na przykład w haśle **възхищавам се** znajdujemy przykłady na realizację pozycji *p* w postaci frazy nominalnej (w wyniku nominalizacji zdania), por.: *От ден на ден все повече и повече Беров се възхищаваше от неговите познания и храброст.* Uwzględniona jest także realizacja pozycji *p* jedynie przez jeden z jej argumentów, por.: *Аз съм в състояние да се възхитя (...) от хубавите наши народни песни.* Wśród przykładów brak jednak struktury ilustrującej realizację *p* przez zdanie intensjonalne, np.: *Възхищавам се от това, че той е толкова храбър.*

W haśle **искам**¹ odmianka 2., zdefiniowana jako **‘Моля, търся да получа нещо’**, opatrzona jest komentarzem: *Обикновено с абстрактни съществутелни*⁵. Zacytowane przykłady typu: *Еньо (...) ще иска прошка от него.; Стоичко Данкин бе дошел в града да иска милост... ; ... [Петър] иска помощ... от гърците.; Винаги искам съвет от разумния... ; обяснение / извинение / разрешение* jasno wskazują, że chodzi tu o ograniczenie dotyczące braku koreferencji między frazą podmiotową argumentu *x* a frazą podmiotową z argumentu *p*. Jednocześnie brak przykładu na konstrukcję zawierającą *p* w postaci zdania, por. np. *Искам да ми помогнеш.*, która wydaje się bardzo częsta. Wyróżniona

⁵ Odróżnienie tego znaczenia od odmianki 1. na podstawie definicji ‘Имам желание, нужда, потребност да получа, да се сдобия с нещо’ (podkreślenie M. K.) jest niejasne.

jest natomiast odmianka 3., wyznaczająca właśnie koreferencję obu fraz, por. definicję: *‘Имам желание, намерение, вътрешен стремеж да извърша, да постигна или да осъществи нещо’*. Typ ten ograniczony jest uwagą o łączliwości ze zdaniem wprowadzanym przez spójnik *да*, por. np.: *Аз искам да те помня все така*. Opracowanie w ten sposób hasła rodzi pytanie, czy koreferencja obu fraz podmiotowych lub jej brak są rzeczywistą przesłanką wyróżnienia odmianek znaczeniowych 2. i 3. Wydaje się, że w ramach jednej odmianki można opisać znaczenie *‘имам желание’*, a **ograniczenia dotyczące procesu nominalizacji** w wypadku koreferencji fraz podmiotowych mają charakter czysto formalny (por. też wyżej o problemie hierachii odmianek). Przykłady nie ilustrują jednak wszystkich dopuszczalnych typów zdań.

W hasle **наблюдавам** rozróżnione są dwie odmianki znaczeniowe, które mają uchwycić różnicę między polskimi *obserwować* i *śledzić*. Odmianka 1. to *‘Внимателно следя с поглед, гледам някого или нещо.’*, **ilustrowane przykładami**, które wskazują na różne realizacje struktury $P(x, p)$, por.: *...той наблюдаваше веселия народ наоколо...; Четирима младежи с дълги коси и черни рубашки ... наблюдаваха играта; Павел наблюдаваше как баща му дръпна края на мустака си и го гризе нервно*.

Definicja dla odmianki 3. *‘Следя някого или нещо, за да разбера какво прави или за да открия нещо’* słabo odróżnia ją od odmianki 1., być może zamierzano **podkreślić różnicę, ilustrując znaczenie przykładami zawierającymi frazę argumentową z p** jako jedyną jego realizację, por.: *... търговецът ... да наблюдава своите служаци ...; До прозореца имаше един стол. Анастаси се досети, че на него е стоял студентът да наблюдава улицата*. Użytkownik *Słownika* może więc odnieść wrażenie, że konstrukcja typu: *Търговецът наблюдаваше, какво правят неговите служаци*. w odmianie 3. jest niemożliwa. Powstaje ponadto problem, czy wyróżnianie odmianki 3. jest w ogóle uzasadnione (por. też wyżej, 3.4.).

W przypadku egzemplifikacji odmianki 1. w hasle **надявам се** współczesne przykłady ilustrują strukturę ze zdaniem intensjonalnym jako realizacją pozycji *p*. Możliwość nominalizacji tego zdania potwierdza jedynie przykład historyczny, por.: *В живота нивга не съм се надявал на толкова мил комплимент: покани ме дявола...* (Хр. Смирненски). Por. możliwe dziś np.: *Надявам се на идването на Петър. Надявам се на предстоящата помощ на Милена* (por. też Korytkowska, Małdziewa 2002: 275).

5. Ogrom zróżnicowanego semantycznie, a także stylistyczne materiału językowego, uzależnienie możliwości użycia leksemów od kontekstu, zjawiska frazeologizacji itp. stanowią wielką trudność w opisie leksykograficznym.

Stworzenie modelu opisu i zachowanie konsekwencji przez autorów wielotomowych słowników (nieraz tworzonych na przestrzeni wielu lat) jest wręcz wielkim wyzwaniem.

Przytoczone wyżej przykłady, ilustrujące problemy w opracowywaniu haseł oraz różnice w podejściu między modelem P-A a opisem leksykograficznym stosowanym w (Rečnik 1–12), ukazują tylko niektóre z wielu trudności, jakie rodzą zastosowane modele, a także niezwykle bogaty materiał językowy. Oba typy opisu wiążą się z pewnymi ograniczeniami. W przypadku kryteriów zastosowanych w opisie składni P-A nie zawsze, jak wynika z przedstawionych tu częściowych analiz, istnieją podstawy do wyróżniania odmianek znaczeniowych – dotyczy to szczególnie wypadków, kiedy brak jasnych ograniczeń dla realizacji poszczególnych pozycji argumentowych, a dana struktura zdaniowa mieści się w podstawowym wzorcu. Można też powiedzieć, że posługując się tym modelem, dąży się do jawnego sprecyzowania kryteriów, zgodnie z którymi wydzielane są odmianki funkcjonalne leksemu. Ponadto w sposób konsekwentny każdorazowo dąży się do ustalenia zbioru możliwych, dopuszczalnych przez daną jednostkę struktur zdaniowych – zarówno częstszych, jak i rzadszych. W słowniku typu (Rečnik 1–12), co zresztą deklarują sami autorzy, wiele rozstrzygnięć, zwłaszcza dotyczących wyróżniania odmianek znaczeniowych, a także ich hierarchii, wydaje się mieć charakter intuicyjny. Można sądzić, że poszerzenie pracy leksykograficznej w omawianym tu zakresie jednostek werbalnych o aparat semantyczno-syntaktyczny mogłoby dać dobre rezultaty. Istotne wydaje się przyjęcie jasno sprecyzowanych zasad w kształtowaniu haseł, uwzględnienie korzyści, jakie może nieść brak nadmiernej ich segmentacji, a także świadomy dobór przykładów ilustrujących możliwości realizacji struktury semantycznej jednostek w strukturach zdaniowych. Często użytkownicy słowników (przede wszystkim cudzoziemcy) na takie pytania odpowiedzi w słownikach nie uzyskują.

Cytowana literatura

- Karolak S., 1984, *Składnia wyrażeń predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa.
- Кіклевіч А., Карыткоўская М., Важнік С., Рамза Т., 2006, *Супастаўляльнае даследаванне базавых сінтаксічных структур сучаснай беларускай і сучаснай польскай моў. Праект*, [w:] *Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica*, red. Г. М. Мезенка, Віцебск, s. 26–29.
- Korytkowska M., 1992, *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 5, Warszawa.

- Korytkowska M., 2004, *Wokół problemów opisu kategorii kauzatywności i sposobów jej realizacji (na przykładzie języka bułgarskiego i polskiego)*, „Slavia Meridionalis” 4, s. 45–64.
- Korytkowska M., Kiklewicz A., 2009, *O szczególnym typie zjawiska kompresji i o interpretacji struktur zdaniowych będących jej efektem (na przykładzie języka białoruskiego i języka polskiego)*, „Slavia Orientalis” 2, s. 215–235.
- Korytkowska M., Małdźwiewa W., 2002, *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego. Dopuszczalność nominalizacji argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim*, Toruń.
- Rečnik 1–12: *Речник на българския език*, т. 1–12, София 1977–2004.
- RSBK: *Речник на съвременния български книжовен език*, т. 1–3, София 1955–1959.

The exponents of the category of definiteness / indefiniteness and a certain type of expressive expressions in Bulgarian and Polish

Summary

The paper focuses on the functions of the pronoun exponents of the semantic category of definiteness / indefiniteness in Bulgarian examples of the following type: *Свършихме я. Тънко я преда. Свърши се вашата.*, etc. Their reference to sentences such as *Свършихме я тази работа.* allows interpreting the function of the phrase as thematic. This type of sentences was confronted with examples such as *Тя му я изтърси една... И ти ми ги говориш едни...* The features of intonation and the semantic features of the double object phrase indicate its rhematic nature. Specific formal traits of such sentences, including the usage of the exponents of the category of definiteness / indefiniteness, are related with their expressive markedness.

Słowa kluczowe: semantyka, składnia, leksykografia, homonimia, artykuł słownikowy, język bułgarski.

Key words: semantics, syntax, lexicography, homonymy, dictionary entry, Bulgarian language.